

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ З ПРИНЦИПАМИ ГУМАНІЗМУ ТА ПОВАГИ ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду існуючих наукових підходів у кримінально-виконавчому праві до визначення співвідношення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення з принципами гуманізму та поваги до прав і свобод людини. Сформульовано основні прогалини у сфері правового регулювання реалізації права на гуманне ставлення до засуджених.

Ключові слова: позбавлення волі, права засуджених, принцип гуманізму, принцип поваги до прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Виокремлення в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності вимагає його відмежування від таких певною мірою схожих категорій, як принципи гуманізму та поваги до прав і свобод людини. Як видається, визначатися з таким співвідношенням слід розпочинати із загального розуміння основних понять, бо проблема названих принципів кримінально-виконавчого права, виконання та відбування кримінальних покарань значно глибше розроблені в науці, ніж питання досліджуваного права.

Аналіз останніх досліджень. Варто відмітити, що питання дотримання прав засуджених та, зокрема, гуманного поведіння активно розробляється в науці кримінально-виконавчого права (К.А. Автухов, О.В. Гальцова, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, О.В. Лисодед, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець, та ін.).

Мета статті – розгляд існуючих наукових підходів у кримінально-виконавчому праві до визначення співвідношення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення з принципами гуманізму та поваги до прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «принцип» походить від лат. *principium* – основа, початок і трактується як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, приладу [1, с. 409]. Звідси витікає тісний зв'язок між об'єктивно існуючими певними правилами, що мають основне, вихідне значення, й такими суб'єктивними властивостями, як внутрішнє переконання, погляди. Тобто якщо принципи сприймаються, вони повинні глибоко усвідомлюватися, детально засвоюватися та перетворюватися на професійні переконання [2, с. 73]. З точки зору філософії в логічному сенсі принципи постають центральним поняттям, основою системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип було абстраговано [3, с. 362].

Принципи права в загальному значенні – це основні ідеї, що лежать в основі побудови певного інституту права, зокре-

ма інститутів заохочення і стягнення, на яких має будуватися безпосередня діяльність адміністрації колонії із застосування вказаних заходів. Саме принципи визначають таку діяльність, окреслюють її рамки, вони ніби зсередини оцінюють здійснювані заходи, дозволяючи визначити, які види дій є припустимими і найбільш ефективними; вони є критеріями правомірності дій громадян та державного апарату в цілому [4, с. 26]. На цій підставі під принципами в кримінально-виконавчому праві звичай розуміють об'єктивно зумовлені процесом виконання покарання вихідні положення, що характеризують і пронизують діяльність із виконання покарань [5, с. 78] та покликані виконувати роль спрямування та розвитку відповідних правових інститутів, забезпечуючи послідовність та логічність процесу правотворчої та правозастосовної діяльності [6, с. 829].

Принципи гуманізму та поваги до прав і свобод людини відносяться до категорії загальноправових принципів, оскільки в тій або іншій формі є властивими всім галузям права та законодавства [7, с. 138]. Специфіка загальноправових принципів полягає в тому, що, на відміну від інших правових принципів кримінально-виконавчого законодавства, вони є більш об'єктивними за своїм змістом, суворо детермінованими реальною дійсністю, оскільки пояснюють соціально-політичне значення існування всіх інших правових установлень кримінально-виконавчого закону і тим самим надають законодавству єдність, логічність та усталеність. Цілком закономірно, що під час формування загальноправових принципів вчені не можуть уникнути високого ступеня абстрактності змісту даних принципів. Загальноправові принципи виступають стосовно галузевих як визначальні та стратегічні, охоплюючи своїм змістом результат правового впливу в цілому [8, с. 22].

Тобто вони не встановлюють конкретні правила поведінки посадових осіб чи засуджених, а лише спрямовують законотворчість та практику в певному напрямку.

Трансформуючи загальне тлумачення принципу гуманізму до кримінально-виконавчої діяльності, Т.В. Рудник дає таке визначення. Під принципом гуманізму в кримінально-виконавчому праві слід розуміти засновані на світоглядних положеннях людяності, поваги до гідності людини основні засади, керівні ідеї, які визначають стратегію і напрямки розвитку інститутів та норм цієї галузі права, законотворчу і правозастосовну діяльність, спрямовані на вирішення завдань кримінально-виконавчого права, зумовлені міжнародно-правовими актами з прав людини і поведіння з правопорушниками, Конституцією України, в яких закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Принцип гуманізму кримінально-виконавчого законодавства – це основні засади, керівні ідеї, що закріплені в нормах кримінально-виконавчого законодавства і є вимогами, які визначають, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність,

недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, спрямовані на захист громадян і суспільства, покликані сприяти виправленню і ресоціалізації засуджених, суворому дотриманню їх правового статусу, реалізації права на гуманне поводження і поважання їх гідності, захисту від тортур, насилля чи іншого жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження [9, с. 14].

У цілому погоджуючись із наведеним, зауважимо, що вказані керівні ідеї не просто закріплені (названі) в кримінально-виконавчому законодавстві, а знаходять своє відбиття в різних його нормах. Певним чином останню думку підтверджує й визначення, надане Т.В. Рудник, що гуманізм у випадку виконання покарання полягає у вимозі дотримання всіма учасниками правовідносин морально-етичних постулатів, що виражені у формі нормативних актів, з визнання людини найвищою цінністю, забезпечення її прав і свобод, збереження честі та гідності, виховання особистості, а також застосування інших гуманних заходів правового характеру, достатніх для виправлення засудженого та попередження вчинення нових злочинів [10, с. 105].

Із зазначеного можемо зробити висновок, що, по-перше, принцип гуманізму має відбиватися в певних законодавчих положеннях, які регламентують правовий статус засуджених, а також порядок виконання покарання, а по-друге, цінним є не само по собі закріплення принципу в законі, а відбиття ідей, що містяться в ньому, в різноманітних нормах відповідного акту.

Останнє твердження підкріплюється й тією обставиною, що за загальним підходом, незважаючи на свою значимість, принципи права та законодавства не втілюються в життя автоматично, стихійно. Більше того, само по собі закріплення принципу навіть на рівні закону не забезпечує його автоматичної та безумовної реалізації й дотримання. Тому для забезпечення втілення всіх правових приписів необхідні відповідні умови та визначений комплекс організаційних, політичних і юридичних заходів, які б забезпечували їх реалізацію, тобто певні юридичні гарантії. За загальним значенням юридичні гарантії – це засоби, закріплені в нормах права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів [11].

Усе наведене повною мірою властиве й принципу поваги до прав і свобод людини, який в науці кримінально-виконавчого права тлумачиться доволі широко та, як правило, його сутність підміняється посиланням на різноманітні правові джерела. Вчені констатують, що принцип поваги до прав і свобод людини тісно переплітається з принципом гуманізму і знаходить своє відображення в цілій низці норм Конституції України. Насамперед, це стосується ст. 3 Конституції, яка проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ст. 55 Конституції гарантує захист прав і свобод людини і громадянина судом. Ст. 63 Конституції зазначає, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені судом. Наведені норми Конституції деталізуються в КВК України. Зокрема, ч. 1 ст. 7 КВК України проголошує, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, а згідно з ч. 2 ст. 7 цього Кодексу засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком встановлених обмежень. Зобов'язання держави поважати права людини закріплено й у

низці міжнародних угод і конвенцій, ратифікованих Україною (ст. 1, 6 Загальної декларації прав людини, ст. 1 Європейської конвенції з прав людини) [12, с. 98].

У ряді інших випадків принцип поваги до прав людини визначається через категорію «повага», без детального оселення змісту цього поняття. Це правове положення, згідно з яким адміністрація та персонал установ виконання покарань як спеціально уповноважені органи держави, які здійснюють покарання, зобов'язані ставитися з повагою до кожної засудженої особи під час відбування ними кримінальних покарань. Оскільки адміністрація та персонал УВП застосовують заходи державного примусу, вони повинні неухильно дотримуватися Конституції України, кримінально-виконавчого законодавства, інших міжнародних документів із захисту прав людини, а також МСПЗ, які визначають межі їх діяльності, гарантуючи засудженим право на повагу до їх гідності» [13, с. 242].

Як видається, більш точно відбиває сутність цього принципу визначення, надане Г.М. Реп'євою: це вимога максимально поважного, шанобливого ставлення до особистості засудженого під час реалізації заходів покарання, за якого визнається та забезпечується його честь та гідність. Принцип поваги до прав людини в кримінально-виконавчому праві знаходить своє відбиття в таких аспектах: 1) повага до прав людини через ідею про громадянина, який наділений певним комплексом прав, свобод та обов'язків; 2) повага до прав людини через повагу до закону, перш за все – до кримінально-виконавчого; 3) повага до прав людини через шанобливий, заснований на визнанні гідності відносини всередині колективу засуджених. Повага – це не тільки заборона на незаконне втручання пенітенціарних органів у сферу людської гідності, а їх обов'язок забезпечити за допомогою владних заходів повагу особистої сфери громадянина та захист від втручання зі сторони третіх осіб [14, с. 7]. Ключовим же в зазначеному, на нашу думку, є посилання на визначення цього принципу через призму прав і свобод людини, закріплених у різних законодавчих актах, що є однією з вихідних юридичних гарантій його практичного втілення.

Саме тому слід підтримати думку П.М. Рабіновича, що змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані [15, с. 152]. Лише так можна забезпечити існування необхідних юридичних гарантій реалізації вказаного права.

Юридичні гарантії, незважаючи на певні відмінності у визначеннях, майже однаково розуміються в різних галузях наукових знань: як закріплені в законодавстві засоби, що безпосередньо забезпечують правомірну реалізацію й охорону (захист) прав, обов'язків і законних інтересів особи [16, с. 200]; як умови, що зобов'язана створити держава для реалізації правових приписів; за змістом – як систему заходів, спрямованих на реалізацію приписів; за формою – передбачені Конституцією й законами України організаційні та правові форми реалізації правових приписів [17, с. 30]. В інших працях виділяються такі загальні гарантії: компетентність органів держави (йдеться про наділення відповідних органів необхідними повноваженнями); установлення відповідальності як посадових осіб, так і громадян, за неналежну реалізацію своїх прав та обов'язків;

установлення конституційних принципів та основ процедурно-процесуального порядку захисту й відновлення порушених та обмежених прав громадян [18, с. 12].

Тож без закріплення юридичних гарантій у законодавстві спеціальними засобами, в тому числі й засобами забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків всіма громадянами й посадовцями, неможливо досягнути втілення принципів у практику. Загальна властивість правових гарантій полягає в тому, що вони виражені й закріплені в законі, а щодо діяльності кримінально-виконавчої системи – в КВК України. Саме закону належить указувати, як варто охороняти відносини в державі, забезпечувати дотримання й виконання нормативних приписів, запобігати їх порушенню.

До змісту юридичних гарантій у процесі виконання-відбування кримінальних покарань у науковій літературі зазвичай включаються заходи: а) нагляду й контролю за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків правопорушень; б) правового захисту; в) юридичної відповідальності; г) запобіжні та інші правоохоронні заходи; д) процесуальні форми охорони прав та обов'язків (включаючи форми застосування правоохоронних заходів); е) профілактики й попередження правопорушень; є) міжнародного контролю за дотриманням прав, законних інтересів і виконанням обов'язків [19, с. 3].

Отже, гарантіями дотримання принципів гуманізму та поваги до прав і свобод людини в період відбування покарання в місцях позбавлення волі мають стати: 1) вдосконалення порядку виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі, визначеного у КВК України; 2) забезпечення нагляду і контролю в цій сфері; 3) встановлення юридичної відповідальності персоналу установ виконання покарань за допущення порушень законодавчих норм; 4) профілактика порушень.

Але тут слід звернути увагу на таку обставину: в сучасних умовах відсутня будь-яка юридична відповідальність за недотримання принципів КВК України самих по собі. Це витікає з такої специфічної ознаки юридичної відповідальності, як обов'язкова наявність підстави для її виникнення, зокрема факту порушення законодавчих приписів: юридична відповідальність є відповідальним ставленням людини до своїх обов'язків, відповідальністю за правильне виконання особою покладених на неї законом обов'язків. Якщо ж обов'язок не виконаний, настає відповідальність в її негативному значенні – стягнення чи покарання [20, с. 110]. Підстави юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою (притягнення до відповідальності) і об'єктивно необхідною (настання відповідальності).

Зокрема, й у ст. 16 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» окремо сформульовані вимоги до персоналу ДКВС України і його відповідальність. Передбачається, що персонал зобов'язаний неухильно виконувати закони України, додержуватися норм професійної етики, гуманно ставитися до засуджених і осіб, взятих під варту, а жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії, є несумісними зі службою та роботою в органах й установах виконання покарань. Особи з числа персоналу, які виявили жорстоке ставлення до засуджених і осіб, взятих під варту, або вчинили дії, що принижують їх людську гідність, *притягуються до відповідальності згідно із законом*.

Інакше кажучи, недотримання принципу гуманізму чи поваги до прав і свобод людини, якщо це не виявилось у безпосередньому порушенні прав засудженого або певних законодавчих норм, якими визначається порядок виконання-відбу-

вання покарання, а відбулося на морально-етичному рівні, не створює підстав для юридичної відповідальності. Тобто захист принципів від можливих порушень відзначається певною обмеженістю.

Висновки. Варто відмітити, що, незважаючи на актуальність питання належного поведіння із засудженими та гуманного ставлення до них, у науці кримінально-виконавчого права не вироблено комплексного підходу до розуміння базових категорій, таких як принципи гуманізму та поваги до прав і свобод людини. Реалізація вказаних принципів на практиці безпосередньо впливає на дотримання права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення.

Література:

1. Словарь иностранных слов [Текст]. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.
2. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.
3. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
4. Коваль О. Питання та основний зміст принципів права України / О. Коваль // Адвокат. – 2005. – № 7. – С. 25–29.
5. Степанюк А.Ф. Роль принципів уголовно-исполнительного права в формуванні законодавства / А.Ф. Степанюк // Весы Фемиды. – 2000. – № 3(5). – С. 76–81.
6. Полный курс уголовного права [Текст] : в 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. – Т. 1 : Преступление и наказание. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – 1133 с.
7. Сизая Е.А. Верховенство принципа гуманизма в иерархии принципов уголовного-исполнительного законодательства РФ / Е.А. Сизая // Право и государство : теория и практика. – 2008. – № 7. – С. 137–139.
8. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених / І.С. Михалко. – Х. : Право, 2013. – 200 с.
9. Самощенко І.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.Х. Фарушкин. – М. : Юрид.лит-ра, 1972. – 240 с.
10. Репьева А.М. Реализация общеправовых принципов в процессе исполнения наказания в воспитательных колониях : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.08 / А.М. Репьева ; Саратов. гос. юрид. акад. – Саратов, 2014. – 207 с.
11. Курс дистанційного навчання для працівників ОВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/humanright/texts/04_01_u.htm. – Заголовок з екрана.
12. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України / А.П. Гель та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
13. Гальцова О.В. Повага до гідності засудженої особи як складова принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань / О.В. Гальцова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 241–244.
14. Репьева А.М. Реализация общеправовых принципов в процессе исполнения наказания в воспитательных колониях : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08 - уголовное право и криминология ; уголовное-исполнительное право / А.М. Репьева ; науч. рук. А.Н. Варыгин. – Саратов, 2014. – 26 с.
15. Рабинович П.М. Права людини і громадянина / П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
16. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М. : Наука, 1979. – 229 с.
17. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Ж. Пустовіт // Право України. – 2000. – № 3. – С. 28–30.
18. Воеводин Л.Д. Теоретические вопросы правового положения личности в советском общенародном государстве / Л.Д. Воеводин // Сов. государство и право. – 1963. – № 2. – С. 12–16.
19. Селиверстов В.И. Международный контроль как средство охраны правового статуса лиц, отбывающих наказания / В.И. Селивер-

стов // Правовые и организационные основы функционирования органов, исполняющих наказания : тр. Акад. МВД России / под ред. А.Е. Наташева. – М. : Акад. МВД России, 1995. – С. 3–20.

20. Базылев В.Т. Об институте юридической ответственности / В.Т. Базылев // Сов. государство и право. – 1975. – № 1. – С. 110–115.

Василюк И. Н. К соотношению права осужденных к лишению свободы на гуманное отношение с принципами гуманизма и уважения к правам и свободам человека

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению существующих научных подходов в уголовно-исполнительном праве к определению соотношения права осужденных к лишению свободы на гуманное отношение с принципами гуманизма и уважения к правам и свободам человека. Сформулированы основные пробелы в сфере правового регулирования реализации права на гуманное отношение к осужденным.

Ключевые слова: лишение свободы, права осужденных, принцип гуманизма, принцип уважения прав и свобод человека.

Vasylyuk I. As for the relationship between law sentenced to imprisonment for humane treatment of the principles of humanism and respect for human rights and freedoms

Summary. The article deals with the current scientific approaches in the penal law to determine the relationship between law sentenced to imprisonment for humane treatment of the principles of humanism and respect for human rights and freedoms. Formulated the basic gaps in the field of legal regulation of the right to humane treatment of prisoners.

Key words: prison, prisoners' rights, principle of humanity, principle of respect for human rights and freedoms.